

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24 00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04
ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41
TELEFON DYŻURNY: 21-34-34

BDF/123/84

OPINIA ŚRODOWISK PRZEMYSŁOWYCH O SAMORZĄDZIE ZAŁOGI

Marzec 1984

W IV kwartale 1983 r. Centrum Badania Opinii Społecznej przeprowadziło badania na temat samorządu wśród załóg 37 wielkich przedsiębiorstw przemysłowych, zatrudniających ponad 3 tys. robotników.

Wyselekcjonowane przedsiębiorstwa stanowią jeden z wariantów próby wielkoprzemysłowej klasy robotniczej opracowanej w CBOS.

Szukaliśmy odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jakie orientacje ideologiczne kształtują poglądy środowiska przemysłowego, a zwłaszcza klasy robotniczej, co do form realizacji samorządności pracowniczej oraz instytucjonalnego kształtu organów samorządu?

2. Czy samorządność postrzegana jest na poziomie bliżej niesprecyzowanej idei, czy też towarzyszy jej oczekiwanie co do roli, rangi, koncepcji organów samorządu w przedsiębiorstwie?

3. W jakim stopniu przyjęte rozwiązania formalnoprawne są zbieżne z oczekiwaniami społecznymi?

4. Czy opinie o zasadach samorządności oraz instytucjonalnej formie jej realizacji wynikają z głębszych przesłanek aksjologicznych, czy też formułowane są na poziomie deklaratywnym?

5. Czy wewnątrz przedsiębiorstwa zachodzą istotne różnice w postrzeganiu realizacji zasady samorządności pomiędzy różnymi grupami społeczno-zawodowymi?

I. Charakterystyka badanych zbiorowości

Badaniem, zrealizowanym metodą standaryzowanego wywiadu, objęto 2211 pracowników wybranych przedsiębiorstw, w tym 1785 robotników i 426 pracowników umysłowych.

Wśród robotników 80% stanowili mężczyźni. Średni wiek wynosił około 36 lat. Najliczniej występowało wykształcenie zasadnicze zawodowe /51,2%/. Ponad 20% miało wykształcenie podstawowe, a blisko jedna piąta - średnie.

Średni staż pracy ogółem wynosił 17 lat, w obecnym zakładzie - 12. Reprezentowane były wszystkie zawody występujące w gospodarce narodowej. Tylko niespełna 7% to osoby samotne. W grupie mających rodziny najwyższy udział mają gospodarstwa małe, 3-4-osobowe /63%/. Średni dochód rodzin respondentów wynosi 24 908 zł, natomiast średni zarobek - 16 117 zł.

W ostatnich latach wystąpiło zjawisko malejącej aktywności społeczno-politycznej /mierzonej przynależnością do organizacji społeczno-politycznych oraz stopniem uczestnictwa w ich działalności/. Robotnicy deklarowali przynależność do organizacji społeczno-politycznych w przeszłości w 42,2% przypadków, w tym aktywną działalność - 5,4% przypadków. W ostatnim kwartale 1983 r. wskaźniki te wynosiły odpowiednio 14,6% oraz 2%. Liczba członków partii zmalała o ponad 12%, w tym działacze - 1,6%; w przypadku związków zawodowych wskaźniki te wyniosły odpowiednio 52% i 35%.

Spośród badanych robotników 2% deklarowało aktywną działalność w organach samorządu pracowniczego.

Wśród pracowników umysłowych także przeważali mężczyźni - 72%.

W grupie tej najczęstsze było wykształcenie średnie /59,9%/. Ponad 30% badanych miało wykształcenie wyższe.

Średni staż pracy był nieco większy niż wśród robotników i wynosił 18,6 roku.

Dominowały, podobnie jak w grupie robotników, osoby mające małe, 3-4-osobowe rodziny /73,7%/. Średni ich dochód był wyższy niż w rodzinach robotniczych - 26 779 zł. Na wyższym poziomie kształtowały się także zarobki. Średni zarobek miesięczny w tej grupie, wyższy niż w wypadku robotników o ponad 2000 zł, wynosił 18 528 zł.

Wyższy niż w grupie robotników był wskaźnik aktywności społeczno-politycznej. Spośród badanych pracowników umysłowych 28,4% deklarowało aktualną przynależność do organizacji społeczno-politycznych, 6% natomiast określało siebie mianem działacza.

Mimo to, podobnie jak w wypadku robotników, mamy tu do czynienia z tendencją malejącą. Przynależność do organizacji społeczno-politycznych deklarowało: w przeszłości 54% badanych, obecnie - 28,4% /odpowiednio 14% i 6% jako ich działacze/.

Z ogólnej liczby badanych pracowników umysłowych 42,4% pełniło funkcje kierownicze, 21% stanowiła kadra specjalistów, 36,6% - personel administracyjny.

W organach samorządu działało we wrześniu 1983 roku 5,4% badanych.

II. Interpretacja wyników badań

Opinie badanych na temat samorządu rozpatrywane będą w dwu aspektach:

1/ ideologicznym - w sensie manifestacji oczekiwań i wyobrażeń związanych z samorządnością pracowniczą oraz postulowanych form jej realizacji;

2/ pragmatycznym - wyznaczającym organom samorządu na terenie przedsiębiorstwa obszar działania, zakres uprawnień decyzyjnych, charakter odniesień do innych podmiotów zarządzania i kierowania przedsiębiorstwem oraz zawierającym ocenę efektów w początkowym okresie działania.

1. Samorząd jako reprezentant interesów grupowych

Badani robotnicy opowiedzieli się za taką formą realizacji samorządności pracowniczej, przy której wyposażony w odpowiednie kompetencje samorząd jest reprezentantem interesów grupowych. W opiniach co do tego, czyj to ma być interes, można wyróżnić trzy aspekty:

- mikrospołeczny i mikroekonomiczny, w którym samorząd jest reprezentantem interesów załogi i przedsiębiorstwa;
- klasowy, w którym reprezentuje interes klasy robotniczej;
- makrospołeczny i makroekonomiczny, przypisujący samorządowi funkcje reprezentanta interesów społeczeństwa, gospodarki narodowej i nieco rzadziej - partii, rządu, państwa.

Instytucje i grupy reprezentowane przez samorząd	Tak		Nie		Ogółem
	lb.	%	lb.	%	lb.
Załoga	1427	80,1	355	19,9	1782
Przedsiębiorstwo	1097	61,6	685	38,4	1782
Klasa robotnicza	1005	56,4	777	43,6	1782
Spółeczeństwo	518	29,1	1264	70,9	1782
Gospodarka narodowa	501	28,1	1281	71,9	1782
Partia, rząd, państwo	436	24,5	1346	75,5	1782

Najlicniejsza grupa badanych uważa, że samorząd reprezentuje interesy załogi, przedsiębiorstwa i klasy robotniczej. Charakterystyczny jest przy tym niewielki dystans pomiędzy częstością deklaracji dotyczących interesu załogi i przedsiębiorstwa. Nie jest jednak tak, że interesy obu tych podmiotów traktowane są jako tożsame. Świadczą o tym różnice w natężeniu manifestacji poglądów /załoga 80,1%, przedsiębiorstwo - 61,6%/. Ale jak z tych samych różnic wynika, nie są one też sobie przeciwstawne. Wydaje się to wskazywać na wyraźne akcentowanie się w poglądach badanych tzw. społecznego wariantu reformy gospodarczej, zakładającego podmiotową rolę przedsiębiorstwa w systemie ekonomicznym, w którym załoga, pełniąc rolę dysponenta majątku przedsiębiorstwa, oddaje je pod zarząd swej instytucji przedstawicielskiej, czyli samorządu. Na gruncie kategorii własności sprowadzałoby się to do przejęcia własności ogólnospołecznej przez załogi przedsiębiorstwa. Załoga występowałaby w roli podmiotu politycznego jako właściciel majątku narodowego, podczas gdy przedsiębiorstwo byłoby podmiotem systemu ekonomicznego. W makroskali oznacza to fuzję interesów ze względu na obiektywną homeostazę obu systemów. W skali mikro natomiast nie wyklucza możliwości konfliktów. Rola samorządu polegałaby na uzgadnianiu sprzecznych interesów przez kojarzenie aspektu efektywnościowego z gwarancją maksimum korzyści dla zbiorowego właściciela przedsiębiorstwa.

W świetle tych ustaleń interes załogi i przedsiębiorstwa należałoby widzieć w kategoriach podmiotowych. Przynajmniej w odniesieniu do zasady samorządności nie do utrzymania wydaje się zatem lansowana przez dawne związki branżowe teza, że robotnicy są skłonni postrzegać interes załogi jedynie w optyce socjalno-rewindykacyjnej.

Podkreślane przez ponad połowę robotników reprezentowanie przez samorząd interesu klasy robotniczej /56,4%/ można rozumieć w dwojaki sposób: ograniczony do ram przedsiębiorstwa i wychodzący na zewnątrz. Samorząd pełniłby wtedy odpowiednio rolę instytucji artykułującej interes klasowy na terenie przedsiębiorstwa lub praktycznej reprezentacji interesu klasowego na forum ogólnospołecznym.

Wyniki badania nie pozwalają tu na żadne rozstrzygnięcia. Należy jednak zauważyć, że kontekst makrospołeczny i makroekonomiczny jest przez badanych znacznie słabiej postrzegany /interes społeczeństwa 29,1%, interes gospodarki narodowej 28,1%/.

Na poziomie generalistów opinie pracowników umysłowych nie różnią się od opinii robotniczych. Na obu biegunach znajduje się: interes załogi i przedsiębiorstwa /83% i 78,3%/ oraz partii, państwa i rządu /22,5%/.

Instytucje i grupy reprezentowane przez samorząd	Tak		Nie		Ogółem
	lb.	%	lb.	%	lb.
Załoga	318	83,0	65	17,0	383
Przedsiębiorstwo	300	78,3	83	21,7	383
Gospodarka narodowa	159	41,5	224	58,5	383
Spółeczeństwo	137	35,8	246	64,2	383
Klasa robotnicza	128	33,4	255	66,6	383
Partia, rząd, państwo	86	22,5	297	77,5	383

Istotne różnice zachodzą natomiast w rozkładzie opinii dotyczącej szerszego kontekstu społecznego. W miejsce interesu klasowego, występującego u robotników, akcentuje się interes makroekonomiczny i ogólnospołeczny /gospodarka narodowa - 41,5%, społeczeństwo - 35,8%/. Nie oznacza to jednak, że pracownicy umysłowi nie dostrzegają roli samorządu jako reprezentanta interesu klasy robotniczej. Ten wybór plasuje się nieznacznie poniżej /33,4%/ interesu ogólnospołecznego.

W sumie więc, mimo różnego rozłożenia akcentów, stosunek do samorządności kreuje w obu badanych zbiorowościach wspólna inspiracja ideologiczna. Uznają one samorząd przede wszystkim za instytucję społeczną, niezależną od władz politycznej i administracyjnej oraz ich aparatu.

Jeżeli potraktować interesy grupowe, które ma reprezentować samorząd, w kategoriach celów, to postulowane przez badanych uprawnienia samorządu powinny pełnić funkcję środków służących do ich osiągnięcia. Skoro w opiniach badanych dominuje ze względu na reprezentację interesu aspekt mikrospołeczny i mikroekonomiczny, należałoby oczekiwać, że uprawnienia samorządu będą koncentrowały się wokół spraw związanych z szeroko rozumianym funkcjonowaniem przedsiębiorstwa i jego załogi. Wyniki badania nie potwierdziły tych oczekiwań.

Postulowane przez obie badane grupy /zarówno przez robotników, jak i pracowników umysłowych/ uprawnienia samorządu zorientowane są na reprezentację interesów makrospołecznych, makroekonomicznych i klasowych. Wyróżnić tu można dwie wyraźnie rysujące się, komplementarne względem siebie, orientacje: samorząd postrzegany w kategoriach podmiotowych i anarchosyndykalistycznych. Gdyby tak zorientowane opinie wynikały z głębszych przesłanek ideologicznych lub aksjologicznych, należałoby z kolei oczekiwać, że w obu badanych zbiorowościach będą dominować te grupy, które opowiadają się za jedną lub drugą z wymienionych opcji w ich czystej postaci. Tymczasem najsilniej /73% robotników/ reprezentowane są opinie ambiwalentne wobec czystych typów każdej z omawianych orientacji; ambiwalentne, czyli takie, które są zarazem i podmiotowe, i anarchosyndykalistyczne, jak również i takie, które nie wyrażają jednoznacznego poglądu na temat uprawnień samorządu.

Możemy stąd wnosić, że opinie o roli, jaką powinien spełniać samorząd, są w większości przypadków manifestacją popularnych haseł, głoszonych przez opozycję polityczną w okresie styczeń-grudzień 1981.

Należy jednak zauważyć, że im wyraźniej określony i zinternalizowany cel, tym silniejsze skłonności do wyrażania poglądów należących wyraźnie do jednej lub drugiej orientacji. Na przykład wśród robotników, tam gdzie hasła o potrzebie upodmiotowienia systemu mikrospołecznego i mikroekonomicznego zostały wzbogacone ideologią własnego interesu klasowego, częściej niż wśród pracowników umysłowych deklaruje się poglądy należące do jednej lub drugiej orientacji w jej czystej formie.

Typ orientacji	Liczebność wypowiedzi	
	%	
	robotnicy	prac.umysłowi
1	2	3
I. Podmiotowa		
1. Wpływ na poziom życia społeczeństwa	95	88
2. Inicjatywa ustawodawcza	57	41
3. Prawo konsultacji decyzji rządowych	62	45
4. Wysuwanie kandydatów do ciał przedstawicielskich, ustawodawczych i wymiaru sprawiedliwości	62	64
5. Dostęp do mass-mediów	76	63

1	2	3
II. Anarchosyndykalistyczna		
1. Reprezentacja w organach ustawodawczych	45	29
2. Prawo wstrzymywania decyzji naruszających interes ludzi	70	58
3. Prawo federowania się ponad zakładem	62	57
4. Uprawnienia kontrolne wobec administracji	45	37
5. Prawo emisji prasy o zasięgu ponadzakładowym	35	26

Niezależnie od rozważań co do podmiotowego lub anarchosyndykalistycznego pojmowania funkcji samorządów w społeczeństwie globalnym, należy podkreślić szczególnie częste wiązanie tej funkcji z reprezentowaniem lub wręcz obroną interesów ludzi pracy wobec systemu politycznego tegoż społeczeństwa. Wyraża się to faktem wybrania przez 95% robotników i 88% pracowników umysłowych stwierdzenia, że samorząd powinien mieć wpływ na poziom życia społeczeństwa oraz odpowiednio przez 70% i 58% poglądu o przysługującym mu prawie wstrzymywania decyzji rządu, jeśli naruszają one interesy ludzi pracy.

2. Samorząd w przedsiębiorstwie

Spójności opinii badanych o formach realizacji zasady samorządności nie towarzyszą równie jednoznaczne wyobrażenia o tym, jak powinna się ona przejawiać w rzeczywistości. Analiza postrzegania samorządu jako instytucji istniejącej i działającej wskazuje na wyraźny brak związku pomiędzy ideologią i praktyką. Wyjątek stanowi opinia o podmiotowej roli samorządu przy powoływaniu i odwoływaniu dyrektora. W opiniach badanych, zarówno robotników, jak i pracowników umysłowych, wyraźnie dominuje tu akcent społeczny.

Badanie było prowadzone wśród załóg tych przedsiębiorstw, w których z mocy prawa organem właściwym do powoływania dyrektora jest organ założycielski. Należałoby zatem oczekiwać, że konsekwencją opisanego wyżej stanowiska będzie opcja na rzecz zwierzchniej roli samorządu wobec dyrektora. Wyniki nie potwierdziły tego założenia. Większość respondentów przypisuje dyrektorowi takie same jak samorządowi uprawnienia w rozwiązywaniu problemów przedsiębiorstw.

Można stąd wnosić, że badani są skłonni przyznać organowi administracyjnemu znaczną autonomię wobec instytucji przedstawicielskiej. Tym samym na poziomie realiów zostaje załamana koncepcja "przedsiębiorstwa społecznego". Możliwe jest dwojakie wytłumaczenie tego zjawiska:

1. Poglądy na temat zasady samorządności są często deklaratywnym odbiciem znanych i popularnych haseł.

2. Badani reprezentują pragmatyczne podejście do spraw zarządzania przedsiębiorstwem.

Za pierwszym twierdzeniem przemawia rozkład opinii na temat uprawnień decyzyjnych, zagwarantowanych ustawowo jako kompetencje stanowiące samorządu. Wyłączność decyzyjną w tych sprawach przyznaje organom samorządu tylko 3,4% robotników i 13,2% pracowników umysłowych.

Możliwy jest jednak i inny sposób widzenia tych spraw. Dotychczasowy system zarządzania sprzyjał utrwaleniu w świadomości badanych stereotypu dyrektora jako podmiotu decyzyjnego, odpowiedzialnego za efekty działania przedsiębiorstwa. Samorząd jako instytucja nie "zaistniał" w przedsiębiorstwie. Od wydania ustawy w 1981 r. do zawieszenia działalności samorządu upłynęło niespełna trzy miesiące. Po zniesieniu stanu wojennego proces reaktywowania samorządu nie dokonał się natychmiast. Ponadto zakres jego uprawnień został znacznie ograniczony przez szczególną regulację prawną do 1986 r.

W okresie realizacji tego badania /ostatni kwartał 1983 r./ w 32 z 37 objętych nim przedsiębiorstwach samorządy były już reaktywowane, ale aż 31% robotników nie potrafiło określić, czy w "ich" przedsiębiorstwie samorząd wznowił działalność czy też nie.

W świetle tych faktów teza o bezwzględnie deklaratywnym charakterze opinii na poziomie zasad nie brzmi tak jednoznacznie, przynajmniej w tym sensie, że nie można na tej podstawie wykluczyć przeobrażeń w postrzeganiu relacji dyrektor-samorząd, jeśli samorząd odzyskując stopniowo ustawowe uprawnienia umocni swoją pozycję. Przy tym założeniu trzeba przyjąć, że opinie co do samorządności pracowniczej formułowane są w kategoriach modelowych, modyfikowanych przez realia i doświadczenia przeszłości.

Wyobrażenia o podmiotowej roli samorządu nie znajdują potwierdzenia także w odniesieniu do postulowanego obszaru jego działania na terenie przedsiębiorstwa. Zdaniem robotników, do podstawowych

zadań samorządu należy działalność na rzecz poprawy warunków pracy i stanu bhp, wzrostu płac oraz rozwiązywania spraw socjalnych załogi. A więc mamy tu do czynienia z rewindykacyjno-socjalnym modelem działań samorządu, który w odniesieniu do zasady samorządności był odrzucany.

Charakterystyczne, że robotnicy niemalże nie dostrzegają pozostającej w gestii samorządu, tak istotnej sfery jak określanie kierunków działalności przedsiębiorstwa /4% wypowiedzi/.

Pracownicy umysłowi określają obszar działania organu przedstawicielskiego załogi podobnie, z tym że w ich opiniach pojawiają się dwa akcenty pomijane na ogół przez robotników. Chodzi o wywodzący się z tradycji KSR-ów czynnik mobilizacyjny /działanie na rzecz wzrostu wydajności pracy/ oraz określanie kierunków działań przedsiębiorstwa.

W sumie zatem wyraźne jest niezdecydowanie opinii w sprawie roli organu przedstawicielskiego w samorządnym i samodzielny przedsiębiorstwie. Postulowany przez większość badanych obszar działania jest bardziej zachowawczy, niż zostało to zapisane w ustawie o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego. Z tego punktu widzenia oczekiwania co do podmiotowości samorządu oraz jego funkcji jako reprezentanta i obrońcy interesów grupowych należy uznać za deklaratywne. Nie może tu bowiem stanowić usprawiedliwienia krótki okres funkcjonowania samorządu. Okres zawieszenia powinien raczej sprzyjać radykalizacji poglądów w tej mierze.

Istotny jest fakt, że blisko połowa badanych w obu grupach /54% robotników, 45% pracowników umysłowych/ unika dokonania oceny działalności samorządu w przedsiębiorstwie. Może to wynikać albo z braku zainteresowania, albo też z faktu, że kierunki tej działalności rozmiągają się diametralnie z oczekiwaniami badanych, nawet wtedy, gdy są one tak wąsko zarysowane. Oceny dokonało jedynie 15% ogółu badanych robotników i pracowników umysłowych. Wśród ocen krytycznych /8% robotników, 6% pracowników umysłowych/ dominuje pogląd, że działalność samorządu jest niewidoczna. Oceny pozytywne /odpowiednio 7% i 10%/ poza wskazaniem konkretnych osiągnięć zawierają interesujące stwierdzenia: "sam fakt istnienia samorządu sprzyja poprawie sytuacji w przedsiębiorstwie".

Opinie respondentów o formie, w jakiej samorządność realizuje się w przedsiębiorstwie, nie kształtują się więc tak spójnie jak w odniesieniu do zasad. Niektóre ze związanych z samorządnością oczekiwań znajdują realne odniesienie w opinii o konkretnych rozwiązaniach, np. sprawa powoływania dyrektora, inne funkcjonują w oderwaniu od postulatów co do roli samorządu w przedsiębiorstwie. Brak konkretnych odniesień do szczebla przedsiębiorstwa nie zmienia jednak faktu, że idea samorządności utrwaliła się w poglądach środowisk przemysłowych. Należy spodziewać się, że z biegiem czasu więcej sfer działania samorządu na terenie przedsiębiorstwa ocenianych będzie w kategoriach bardziej pragmatycznych niż postulatywno-deklaratywnych.

SZCZEGÓŁOWY OPIS WYNIKÓW

I. Charakterystyka badanych zbiorowości

Robotnicy

W grupie robotników 20 proc. stanowiły kobiety, 80 proc. mężczyźni.

Wiek badanych

do 19 lat	- 1,7 proc.,	40 - 49 lat	- 24,9 proc.,
20 - 29 "	- 27,2 proc.,	50 - 59 "	- 9,6 proc.,
30 - 39 "	- 35,6 proc.,	powyżej 59 "	- 1,0 proc.,

Wykształcenie

Niepełne podstawowe	- 0,4 proc.,
podstawowe	- 22,3 proc.,
zasadnicze zawodowe	- 51,2 proc.,
niepełne średnie	- 6,0 proc.,
średnie	- 19,4 proc.,
wyższe	- 0,7 proc.,

Staż pracy

ogółem		w obecnym zakładzie pracy	
do 5 lat	- 11,4 proc.,	do 5 lat	- 23,7 proc.,
6 - 10 lat	- 17,3 proc.,	6 - 10 lat	- 24,1 proc.,
11 - 15 lat	- 20,5 proc.,	11 - 15 "	- 18,3 proc.,
16 - 20 "	- 16,4 proc.,	16 - 20 "	- 14,1 proc.,
21 - 25 "	- 14,1 proc.,	21 - 25 "	- 9,9 proc.,
26 - 30 lat	- 11,8 proc.,	pow. 25 "	- 9,9 proc.,
powyżej 30	- 8,5 proc.,		

Przynależność do organizacji społeczno-politycznych

Tabela 1
Obecnie

Organizacja	Przynależność i stopień aktywności		
	działacze	członkowie	nie należący
PZPR	3,9	13,0	83,0
Org. młodzież.	1,1	6,2	92,7
Związki zaw.	1,7	24,5	73,8
Inne organiz.	1,2	5,0	93,7

Tabela 2

W przeszłości

Organizacja	Przynależność, stopień aktywności		
	działacze	członkowie	nie należący
PZPR	5,5	22,7	71,8
Org.młodzież.	7,2	35,3	57,5
Związki zaw.	5,1	71,5	23,4
Inne organiz.	2,8	11,0	86,2

2,2 proc. /39 osób/ badanych robotników deklaruje aktywną działalność w organach samorządu.

Wielkość gospodarstwa domowego

1 osobowe	-	6,7 %
2 "	-	10,1 %
3 i 4 "	-	63,0 %
5 "	-	14,2 %
większe	-	6,0 %

Dochody rodziny

do 15 tys.	-	13,5 %
16 - 25 "	-	47,1 %
26 - 35 "	-	27,1 %
36 - 45 "	-	9,3 %
pow. 45 "	-	3,0 %

Zarobki respondenta

do 6 tys.	-	2,2 %
7 - 10 "	-	20,8 %
11 - 15 "	-	34,0 %
16 - 20 "	-	20,9 %
21 - 25 "	-	11,3 %
26 - 35 "	-	10,1 %
pow. 35 "	-	0,7 %

Wśród badanych robotników naliczniejszą grupę stanowią mężczyźni. Średni wiek wynosi 36 lat. Najliczniej występuje wykształcenie zasadnicze zawodowe /51,2 %/. Ponad 20 % ma wykształcenie podstawowe, jedna piąta średnie. Średni staż pracy ogółem wynosi 17 lat, w obecnym zakładzie - 12.

Tylko niespełna 7 % to osoby samotne. W grupie osób posiadających rodziny najwyższy udział mają rodziny małe, 3 - 4 osobowe /63 %/. Średni dochód rodziny wynosi 24 908 zł, natomiast średni zarobek 16 117 zł.

Obserwuje się zjawisko malejącej aktywności społeczno-politycznej mierzonej przynależnością do organizacji społeczno-politycznych oraz stopniem uczestnictwa w ich działalności. Robotnicy pytani o przynależność w przeszłości zadeklarowali ją w 42,2 % przypadków /753 osoby/, w tym aktywną działalność w 5,4% przypadków /96 osób/. Obecnie analogiczne wskaźniki wynoszą odpowiednio 14,6 % /260 osób/ i 2 % /38 osób/.

Skalę i dynamikę tego procesu na przykładzie PZPR i związków zawodowych ilustrują tabele 3 i 4.

Tabela 3

Przynależność do PZPR	O b e c n i e				
	działa- cze	działa- cze	człon- kowie	nie nale- żący	Ogółem
w przeszłości		54	22	21	97
	człon- kowie	13	179	210	402
	nie na- leżący	2	21	1164	1182
Ogółem		69	222	1395	1681

Tabela 4

Przynależność do związków zawodowych	O b e c n i e			Razem	
		dzia- łacze	człon- kowie		nie nale- żący
w przeszłości	dzia- łacze	16	17	57	90
	człon- kowie	13	386	866	1 265
	nie na- leżący	1	26	342	369
Razem		30	429	1 265	1 724

UWAGA: liczebności nie sumują się do 1 785 ze względu na eliminację braków odpowiedzi. Dotyczy to wszystkich tabel, w których liczebność ogółem jest mniejsza od 1 785.

Liczba robotników - członków partii ogółem zmalała o 12,4%, w tym działaczy o 1,6%, w przypadku związków zawodowych spadek ten wynosi odpowiednio 52% i 35%.

Badani robotnicy reprezentowali ogół zawodów i specjalności występujących w gospodarce narodowej.

Pracownicy umysłowi

28% stanowiły kobiety, 72% - mężczyźni.

Wiek badanych

do 19 lat	- 0,4%,	40 - 49 lat	- 32,9%,
20 - 29 "	- 16,5%,	50 - 59 "	- 12,5%,
30 - 39 "	- 32,6%,	powyżej 59 "	- 5,1% .

Poziom wykształcenia

podstawowe	- 1,6%,
zasadnicze zawod.	- 3,8%,
niepełne średnie	- 2,3%,
średnie	- 59,9%,
wyższe	- 32,4%.

Staż pracy ogółem

do 5 lat	-	11,1%,	21 - 25 lat	-	15,9%,
6 - 10 "	-	14,9%,	26 - 30 "	-	14,5%,
11 - 15 "	-	14,8%,	powyżej 30 "	-	12,0%.
16 - 20 "	-	16,8%,			

Z racji znacznie wyższego niż wśród robotników poziomu stabilizacji pracowników umysłowych zrezygnowano z pytania o staż pracy w zakładzie.

Przynależność do organizacji społeczno-politycznych

Tabela 5

Obecnie

Organizacja	Przynależność, stopień uczestnictwa		
	działacz	członek	nie należący
PZPR	13,9	36,5	49,6
Org. młodzieżowa	1,6	4,7	93,7
Związki zawodowe	3,1	35,2	61,7
Inne	6,3	15,0	78,7

Tabela 6

W przeszłości

Organizacja	Przynależność, stopień uczestnictwa		
	działacz	członek	nie należący
PZPR	14,6	29,1	56,4
Org. młodzieżowe	20,9	41,1	38,0
Związki zawodowe	14,3	68,5	17,2
Inne	7,7	19,5	72,8

W organach samorządu działało we wrześniu 1983 r. 5,4% spośród pracowników umysłowych.

Wielkość gospodarstwa domowego

1 osobowe	-	3,8%,
2 "	-	10,1%,
3 i 4 "	-	73,7%,
5 "	-	10,1%
większe	-	2,3%

Dochody rodziny

do 15 tys.	-	13,0%,
16 - 25 tys.	-	35,9%,
26 - 35 tys.	-	34,4%,
36 - 45 tys.	-	12,1%,
pow. 45 tys.	-	4,6%.

Zarobki respondenta

do 6 tys. zł.	-	1,2%,
7 - 10 tys. zł	-	20,3%,
11 - 15 tys. zł	-	31,7%,
16 - 20 tys. zł	-	19,5%,
21 - 25 tys. zł	-	4,9%,
26 - 35 tys. zł	-	14,8%,
pow. 35 tys. zł	-	7,6%.

Dominowali, podobnie jak wśród robotników, mężczyźni. Najliczniej reprezentowane były osoby ze średnim wykształceniem /59,9%. Ponad 30% posiada wykształcenie wyższe. Średni staż pracy jest nieco wyższy niż wśród robotników i wynosi 18,6 roku.

Analogicznie jak w wypadku robotników przeważały rodziny 3-4 osobowe - 73,7%. Średni dochód tych rodzin był wyższy niż w rodzinach robotniczych i wynosił 26 779 zł. Na wyższym niż u robotników poziomie kształtowały się zarobki pracowników umysłowych - średni zarobek był o ponad 2 000 zł wyższy i wynosił 18 528 tys. zł.

Wyższy jest wskaźnik aktywności społeczno-politycznej niż wśród robotników. 28,4% deklaruje przynależność do organizacji społeczno-politycznych, w tym 6% określa się mianem działacza. Ale przynależność do organizacji społeczno-politycznych, tak jak u robotników, wykazuje tendencję malejącą. 54% deklaruje przynależność w przeszłości, w tym 14,4% jako ich działacze.

Dynamikę uczestnictwa w organizacjach na przykładzie PZPR i związków zawodowych ilustrują tabele 7 i 8.

Tabela 7

Przynależność do PZPR	O b e c n i e			Razem	
	działacz	członek	nie należy		
W przeszłości	działacz	31	23	8	62
	członek	9	91	22	122
	nie należy	5	6	136	147
Razem		45	120	166	331

Tabela 8

Przynależność do związków zawodowych	O b e c n i e			Razem	
	działacz	członek	nie należy		
w przeszłości	działacz	5	21	28	54
	członek	6	112	145	263
	nie należy	1	6	35	42
Razem		12	139	208	359

42,2% pracowników umysłowych pełni funkcje kierownicze, 21,0% to kadra specjalistów, 36,6% natomiast stanowi personel pomocniczy.

I. Samorządność pracownicza, a interesy grupowe

Realizacja zasady samorządności ma w opinii badanych robotników jednoznaczne konotacje ekonomiczno-klasowe. Samorząd jest postrzegany przede wszystkim jako reprezentant interesów załogi /80,1%, przedsiębiorstwa /61,6% i klasy robotniczej /54,6%. W znacznie słabszym stopniu społeczeństwa jako całości /29,1%, gospodarki narodowej /28,1% oraz państwa, partii /PZPR/ i rządu /24,5%.

Generalnie zatem dominują w opinii robotników tendencje partykularne. Nie oznacza to jednak, iż na opinię tę nie mają wpływu hasła uspołecznienia gospodarki i samorządnego wariantu reformy, lansowane przez opozycję polityczną w 1981 r.

Analogicznie widzą samorząd pracownicy umysłowi, choć jednak hierarchia i zakres percepcji są tu odmienne. Za reprezentanta interesów załogi uważa go 83,0% tej grupy, interesów przedsiębiorstwa - 78,3%. Na trzecim miejscu pojawia się interes gospodarki narodowej - 41,5%, później społeczeństwa - 35,8% i na ostatnim klasy robotniczej - 33,4%.

Hierarchię wyborów dla obu grup ilustrują tabele 9 i 10.

Tabela 9

Robotnicy

Instytucje i grupy reprezentowane przez samorząd	Hierarchia				Ogółem
	Tak		Nie		
	l.	%	l.	%	
Załoga	1 427	80,1	355	19,9	1 782
Przedsiębiorstwo	1 097	61,6	685	38,4	1 782
Klasa robotnicza	1 005	56,4	777	43,6	1 782
Społeczeństwo	518	29,1	1 264	70,9	1 782
Gospodarka narodowa	501	28,1	1 281	71,9	1 782
Partia, rząd i państwo	436	24,5	1 346	75,5	1 782

Tabela 10

Pracownicy umysłowi

Instytucje i grupy reprezentowane przez samorząd	Hierarchia				Ogółem
	Tak		Nie		
	l.	%	l.	%	
Załoga	318	83,0	65	17,0	383
Przedsiębiorstwo	300	78,3	83	21,7	383
Gospodarka narodowa	159	41,5	224	58,5	383
Społeczeństwo	137	35,8	246	64,2	383
Klasa robotnicza	128	33,4	255	66,6	383
Partia, rząd, państwo	86	22,5	297	77,5	383

Wśród pracowników umysłowych, podobnie jak w grupie robotników, dominuje tendencja do utożsamiania samorządu z reprezentacją interesów przedsiębiorstwa i jego załogi. Różnice występują przy odniesieniu roli samorządu do szerszej perspektywy społecznej. Wyraźnej tendencji robotników do eksponowania własnych interesów klasowych pracownicy umysłowi przeciwstawiają interes ogólnospołeczny i ogólnogospodarczy. Różnice są tu istotne, tzn. na poziomie powyżej 0,001. Wartość testu χ^2 wynosi 26,509 dla gospodarki narodowej, 28,328 dla klasy robotniczej i 7,037 dla społeczeństwa przy $df=1$. Na podstawie powyższych danych nie można jednak wyciągnąć wniosku, iż czynnikiem różnicującym jest sam charakter pracy. Miary siły związku wynoszą odpowiednio 0,155, 0,231, 0,08. Różnica ta jednak dotyczy nie tyle samej natury i charakteru samorządu, ile gradacji w obszarze interesów społecznych rozumianych jako odrębne od interesu władzy. Samorząd jako reprezentanta interesów państwa, partii i rządu, postrzega 24,5% spośród robotników i 22,5% pracowników umysłowych.

Na podstawie tych wyników można wysnuć wniosek ogólniejszej natury, że samorząd uważany jest przede wszystkim za instytucję społeczną, niezależną od władzy politycznej i administracyjnej oraz ich aparatu.

II. Oczekiwania co do charakteru samorządności

Określeniu przez badanych roli samorządu w kategoriach interesu grupowo-instytucjonalnego towarzyszą jednoznaczne oczekiwania dotyczące przysługujących mu uprawnień. Artykulacja poglądów idzie tu w dwu, komplementarnych wprawdzie, lecz nie tożsamyh kierunkach - zorientowanym na podmiotowość polityczną samorządu i anarchosyndykalistycznym.

Desygnatami terminu "podmiotowość" są następujące upraw-
nienia:

- kształtowanie warunków życia społeczeństwa poprzez udział w decyzjach dotyczących ustalania poziomu cen, wysokości płac i pułapu minimum socjalnego,
 - występowanie do Sejmu z projektami aktów prawnych,
 - konsultowanie wszystkich decyzji rządowych,
 - wysuwanie kandydatów do ciał ustawodawczych, przedsta-
wicielskich i wymiaru sprawiedliwości,
 - publicznej prezentacji własnych poglądów w mass=mediach
- Stopień akceptacji dla poszczególnych elementów podmio-
towości politycznej samorządu ilustruje tabela 11.

Tabela 11

Orientacja "podmiotowa"	Częstotliwość wypowiedzi	
	robotnicy	prac. umysł.
1. Wpływ na poziom życia społeczeństwa	95%	88%
2. Inicjatywa ustawodawcza	57%	41%
3. Prawo konsultacji decyzji rządowych	62%	45%
4. Wysuwanie kandydatów do ciał przedstawicielskich, ustawodawczych i wymiaru sprawiedliwości	62%	64%
5. Dostęp do mass=mediów	76%	63%

Dane zawarte w tabeli wskazują na wyższy poziom rady-
kalizmu robotników. Potwierdza się to również w przypadku
postulowanych uprawnień orientacji anarchosyndykalistycznej,
która została zdefiniowana poprzez uprawnienie do:

- posiadania odrębnej reprezentacji w organach ustawo-
dawczych /Izba w Sejmie/,
- wstrzymania wykonania decyzji władz, naruszających
interes społeczny,

- tworzenie instancji ponadzakładowych, branżowych lub terytorialnych,
- kontroli administracji państwowej i terenowej,
- emisji prasy o zasięgu ponadzakładowym.

Rozkład odpowiedzi ilustruje tabela 12.

Tabela 12

Orientacja anarchosyndykalistyczna	Częstotliwość	
	robotnicy	prac.umysł.
1. Reprezentacja w organach ustawodawczych	45%	29%
2. Prawo wstrzymywania decyzji naruszających interes ludzi pracy	70%	58%
3. Prawo federowania się ponad zakładem	62%	57%
4. Uprawnienia kontrolne wobec administracji	45%	37%
5. Prawo emisji prasy o zasięgu ponadzakładowym	35%	26%

Istotne różnice natężenia, jakie występują między wypowiedziami robotników i pracowników umysłowych nie zakłócają obu generalnych tendencji.

Zachodzi zatem pytanie, czy opinie te są tylko deklaracjami manifestującymi popularne hasła, czy też reprezentują poglądy wynikające z postaw badanych. Gdybyśmy mieli do czynienia z postawami, należałoby oczekiwać, że znaczna liczba badanych opowie się za jedną bądź drugą orientacją w czystej postaci.

Rozkład opinii robotników i pracowników umysłowych ze względu na te kryterium ilustrują tabele 13 i 14.

Tabela 13

Robotnicy

Orientacja	Podmiotowość			
		Tak	Nie	Razem
Anarcho-syndykalizm	Tak	135	34	169
	Nie	367	1 249	1 616
	Razem	502	1 283	1 785

Tabela 14

Pracownicy umysłowi

Orientacja	Podmiotowość			
		Tak	Nie	Razem
Anarcho-syndykalizm	Tak	22	6	28
	Nie	35	363	398
	Razem	57	369	426

W świetle takich wyników nie do utrzymania jest teza o dominacji typów czystych w badanej zbiorowości. Stanowią one ogółem: wśród robotników 22,5%, w tym "anarchosyndykalistów" - 1,9%, zwolenników orientacji "podmiotowej" - 20,6%; wśród pracowników umysłowych natomiast odpowiednio 9,6%, w tym zwolenników "anarchosyndykalizmu" w formie czystej - 1,4%, "podmiotowości" zaś - 8,2%.

Najliczniejsza jest grupa ambiwalentna wobec obu opcji w ich czystej postaci. Stanowi ona 77,5% wśród robotników i 90,4% pracowników umysłowych.

Wynika stąd, iż teza o dominacji opinii będącej formą artykulacji postaw jest dla większości respondentów nieprawdziwa. Poglądy w kwestii np. uprawnień samorządu mają przede wszystkim charakter postulatyno-deklaratywny.

O deklaratywnym charakterze opinii świadczyć mogą również niskie współczynniki związku pomiędzy desygnatami syndromów określonych tu mianem orientacji "podmiotowej" i "anarchosyndykalistycznej" w obu badanych grupach traktowanych globalnie.

Miarę siły związku "wewnątrz" omawianych kategorii ilustrują tabele 15 i 16.

Tabela 15

"Orientacja "podmiotowa"

C z y n n i k i	MSZ
1. Prawo konsultacji decyzji rządowych - inicjatywa ustawodawcza	0,492
2. Prawo konsultacji decyzji rządowych - wysuwanie kandydatów do organów przedstawicielskich	0,166
3. Prawo konsultacji decyzji rządowych - dostęp do mass=mediów	0,249
4. Prawo konsultacji decyzji rządowych - wpływ na poziom życia społeczeństwa	0,160
5. Inicjatywa ustawodawcza - wysuwanie kandydatów do organów przedstawicielskich	0,445
6. Inicjatywa ustawodawcza - dostęp do mass=mediów	0,301
7. Inicjatywa ustawodawcza - wpływ na poziom życia społeczeństwa	0,062
8. Wysuwanie kandydatów do organów przedstawicielskich - dostęp do mass=mediów	0,230
9. Wysuwanie kandydatów do organów przedstawicielskich - wpływ na poziom życia społeczeństwa	0,116
10. Dostęp do mass=mediów- wpływ na poziom życia społeczeństwa	0,098

Tabela 16.
Orientacja "anarchosyndykalistyczna"

C z y n n i k i	MSZ
1. Prawo wstrzymania decyzji naruszającej interes ludzi pracy - kontrola administracji	0,364
2. Prawo wstrzymania decyzji naruszającej interes ludzi pracy - reprezentacja w organach ustawodawczych	0,302
3. Wstrzymanie wykonania decyzji naruszającej interes ludzi pracy - prawo federowania się ponad zakładem	0,186
4. Wstrzymanie wykonania decyzji naruszającej interes ludzi pracy - prawo emisji prasy	0,232
5. Prawo emisji prasy - prawo kontroli administracji	0,304
6. Prawo emisji prasy - reprezentacja w organach ustawodawczych	0,225
7. Prawo emisji prasy - prawo federowania się ponad zakładem	0,191
8. Prawo kontroli administracji - reprezentacja w organach ustawodawczych	0,440
9. Prawo kontroli administracji - prawo federowania się ponad zakładem	0,155
10. Reprezentacja w organach ustawodawczych - prawo federowania się ponad zakładem	0,345

Natura prezentowanych wyżej powiązań jest dwojakiego rodzaju. Występują tu związki warunkowe, czyli takie w ramach których zaistnienie jednego czynnika jest warunkiem zaistnienia drugiego oraz związki funkcjonalne. Przykładem powiązań pierwszego rodzaju jest np. korelacja między prawem konsultacji decyzji rządowych i wpływem na poziom życia społeczeństwa lub reprezentacją w organach ustawodawczych a prawem wstrzymania decyzji rządowej; drugiego natomiast, inicjatywa ustawodawcza i dostęp do mass-mediów, czy prawo emisji prasy i prawo kontroli administracji państwowej.

Znamienne, że wewnątrz obydwu opcji występują, przy ogólnie niskim poziomie siły związku, widoczne fluktuacje wartości współczynników obrazujących korelacje warunkowe i funkcjonalne.

Gdyby opinie były wynikiem bardziej refleksyjnego, czystego podejścia do uprawnień samorządu należałoby oczekiwać:

- wyższego poziomu wartości miar wewnątrz omawianych syndromów,
- silniejszej korelacji związków warunkowych niż funkcjonalnych.

Uzyskane wyniki przemawiają na rzecz tezy, iż badani nie posiadają głębiej uzasadnionego wyobrażenia o uprawnieniach przysługujących samorządowi.

Równie istotny wydaje się fakt, iż w świetle opinii respondentów silniej korelują ze sobą czynniki należące do różnych orientacji. Ilustruje to tabela 17.

Wskazuje to na niezbyt wysoką wprawdzie, lecz wyraźną korelację międzygrupową. Dowodzi to heterogenicznej natury opinii respondentów w omawianej kwestii.

Zasadne zatem wydaje się twierdzenie, iż poglądy rozkładają się wzdłuż kontinuum - od podmiotowości - do anarchosyndykalizmu, przy czym przejście z jednej orientacji do drugiej dokonuje się w sposób ciągły. Nie można więc jednoznacznie twierdzić, iż opcja podmiotowa i anarchosyndykalistyczna to dwa przeciwstawne sobie sposoby widzenia uprawnień przysługujących organom samorządu.

Przeprowadzona analiza uprawnia do postawienia tezy o dużych, choć niezdefiniowanych, oczekiwaniach społecznych związa-

Tabela 17

C z y n n i k i	MSZ
1. Prawo konsultacji decyzji rządowych - prawo wstrzymania decyzji naruszającej interes ludzi pracy	0,397
2. Prawo konsultacji decyzji rządowych - reprezentacje w organach ustawodawczych	0,340
3. Inicjatywa ustawodawcza - prawo wstrzymania decyzji naruszającej interes ludzi pracy	0,525
4. Inicjatywa ustawodawcza - reprezentacja w organach ustawodawczych	0,396
5. Inicjatywa ustawodawcza - prawo kontroli administracji	0,345
6. Prawo wysuwania kandydatów do organów przedstawicielskich - prawo kontroli administracji	0,421
7. Prawo wysuwania kandydatów do organów przedstawicielskich - prawo reprezentacji w organach ustawodawczych	0,419
8. Dostęp do massmediów - prawo emisji prasy	0,370

nych z realizacją idei samorządności. W opiniach dominują tendencje do upodmiotowienia instytucji samorządu, co oznacza istniejącą nadal popularność w środowisku przemysłowym samorządowej wersji realizacji reformy. Oczekiwania te wraz z towarzyszącymi im przejawami anarchosyndykalizmu potwierdzają sformułowany wyżej wniosek o zewnętrznym charakterze instytucji samorządu wobec aparatu władzy.

Do określenia pozostają czynniki różnicujące opinie w jednym lub drugim kierunku, ale na poziomie globalnym. Wśród robotników opinie różnicuje płeć, przynależność do PZPR oraz wielkość miejscowości, w której zlokalizowany jest zakład. Wartości testu istotności różnic χ^2 dla powyższych zmiennych wynoszą odpowiednio przy jednym stopniu swobody: 4,816; 4,160 i 5,231, co wskazuje na istotne różnice na poziomie od 0,05 do 0,025.

Zgodnie z powyższymi wskaźnikami należałoby przyjąć hipotezę o wpływie omawianych zmiennych na różnicowanie opinii robotników. Jeśli hipoteza jest prawdziwa, to poglądów wywodzących się z orientacji podmiotowej należałoby spodziewać się częściej wśród mężczyzn, wśród członków i działaczy PZPR oraz wśród pracowników zakładów zlokalizowanych w dużych aglomeracjach, liczących powyżej 500 tys. mieszkańców. Bliższa analiza współczynników siły związku nie potwierdza tego twierdzenia. Miara siły związku dla zmiennej "płeć" $V = 0,19$. Wynika stąd, iż stwierdzone częstotliwości deklaracji kobiet na rzecz anarchosyndykalistycznego modelu uprawnień samorządu i podmiotowej opcji mężczyzn są w istocie przypadkowe. O przypadkowym charakterze zależności między przynależnością do PZPR a deklarowanym modelem uprawnień samorządu mówi współczynnik korelacji Spearmana = -0,007. Wartość współczynnika wskazuje na addytywny charakter omawianych zmiennych, a zatem stwierdzona istotność różnic ma również charakter przypadkowy.

Słaba wprawdzie, ale wyraźna zależność występuje pomiędzy zmiennymi "postulowany model uprawnień samorządu" i "wielkość miejscowości, w której zlokalizowany jest zakład". Wartość współczynnika korelacji Spearmana wynosi -0,174, co przy przyjętej metodzie analizy oznacza nieco większą częstotliwość "opcji podmiotowej" wśród robotników zatrudnionych w dużych, ponad 500-tysięcznych aglomeracjach.

Wśród pracowników umysłowych zmienną polaryzującą poglądy jest wysokość zarobków. Tendencje anarchosyndykalistyczne pojawiają się znacznie częściej wśród pracowników gorzej uposażonych. Średnia płaca wśród "anarchosyndykalistów" jest o 50% niższa niż średnia dla całej badanej zbiorowości pracowników umysłowych i wynosi 9 250 zł.

Na pytanie o funkcje ogólnospołeczne samorządów pracowniczych można jednak spojrzeć także inaczej - bez wchodzenia w podział odpowiedzi ze względu na stopień ich radykalizmu. Za najrzadziej postulowane trzeba wtedy uznać uprawnienia będące wyrazem organizacyjnego wyodrębnienia się samorządów w mniej czy bardziej samodzielny element systemu politycznego. Odpowiedzi typu: oddzielna reprezentacja w Sejmie, kontrola administracji państwowej i terenowej, wydawanie własnych czasopism o zasięgu ponadzakładowym, uzyskały mniej niż 50% pozytywnych wskazań wśród robotników i około 1/3 wśród pracowników umysłowych. Częstsze były natomiast /około 60%/ wypowiedzi postulujące współdziałanie samorządów z instytucjami władzy państwowej /rządem i Sejmem/: prawo do konsultowania decyzji rządowych, inicjatywy ustawodawczej i wysuwania kandydatów do organów przedstawicielskich. Najczęstsze zaś te, które wyrażają życzenie efektywnego wpływu samorządów na sytuację społeczną i materialną pracowników: wpływ na poziom życia społeczeństwa /95% robotników i 88% pracowników umysłowych/, wstrzymanie decyzji rządu, jeśli narusza ona interesy ludzi pracy /70% i 58%/.

Można zatem mówić o postrzeganiu samorządów jako reprezentantów /czy zgoła obrońców/ interesów pracowniczych w skali kraju, zwłaszcza w sytuacjach skrajnych i w odniesieniu do generalnych rozstrzygnięć. Taka funkcja może być realizowana na dwa sposoby: przez współdziałanie z instytucjami państwowymi lub przez samodzielny wpływ na aparat państwowy, gwarantowany posiadaniem osobnej izby w Sejmie oraz kontrolą administracji państwowej i terenowej. Pierwszy z najczęściej wybieranych postulatów jest prawie powszechny, a w związku z tym nie można stwierdzić jego powiązania z innymi. Ciekawie wygląda natomiast to powiązanie w wypadku życzenia, by samorzady miały prawo wstrzymywania decyzji rządowych naruszających interesy ludzi pracy.

Jak widzieliśmy w tabelach 15 i 17, postulat ten jest pozytywnie skorelowany ze wskaźnikami obu typów oddziaływań. Śledząc jego powiązania z tymi oczekiwaniami, które dotyczą wpływu bezpośredniego, niezależnego od aktualnych instytucji władzy pań-

stwowej, przy przyjęciu za stałą postulatów współdziałania z ogniwami władzy, stwierdziliśmy dużą siłę związku w jednym wypadku. Chodzi mianowicie o taką oto konfigurację: prawo wstrzymywania decyzji rządowych naruszających interesy ludzi pracy, prawo do kontroli administracji państwowej i terenowej przy przyjęciu za stałą konsultowania decyzji rządowych. Wydaje się to świadczyć o tym, że nie mała jest grupa pracowników wielkiego przemysłu, którzy byliby skłonni stawiać struktury samorządowe ponad strukturami władzy państwowej.

III. Reaktywowanie samorządu

Na 37 przedsiębiorstw objętych sondażem samorząd nie został reaktywowany tylko w pięciu. Wznowienie działalności odbywało się skokowo. Cenzurę stanowi 1 styczeń 1983 r. Przed zawieszeniem stanu wojennego samorząd działał tylko w trzech przedsiębiorstwach.

Znamienny jest fakt, że 31% spośród robotników nie było w stanie określić, czy w "ich" przedsiębiorstwach samorząd wznowił działalność czy też nie.

Wśród pracowników umysłowych brak wiedzy na ten temat wykazało 4% badanych. Świadczy to o stosunkowo wysokim poziomie ich poinformowania oraz zainteresowaniu sprawami działalności samorządu.

Wszyscy respondenci pytani o to, czy samorząd wznowił działalność we właściwym terminie, wykazali znaczne zróżnicowanie opinii. 53% robotników i 21,5% pracowników umysłowych nie potrafiło udzielić odpowiedzi. 19% robotników i 41% pracowników umysłowych uznało pytanie za drażliwe i odmówiło odpowiedzi.

Odpowiedziało na pytanie jedynie 28% robotników i 36,3% pracowników umysłowych. 20,1% tej grupy robotników i 42,4% pracowników umysłowych uznało, iż samorząd wznowił działalność we właściwym terminie. Zdaniem 11% robotników decyzję tę podjęto zbyt późno /pracownicy umysłowi 14,3%, a 3,3% zbyt wcześnie /pracownicy umysłowi 6,5%/.

Zmiennymi różnicującymi te opinie, acz niezbyt silnie, są: dla robotników "przynależność do PZPR" oraz "uczestnictwo w samorządzie". Członkowie partii nieco częściej wyrażają pogląd o przedwczesnym reaktywowaniu samorządu, bezpartyjni natomiast o właściwym lub zbyt późnym terminie. Zależność ta nie jest

jednak zbyt silna. Wartość współczynnika Γ wynosi 0,30, a zatem można mówić raczej o pewnej generalnej tendencji kształtowania opinii na ten temat.

Różnicowanie poprzez uczestnictwo w samorządzie jest oczywiste. Zależność ta plasuje się na poziomie przeciętnym. $\Gamma = 0,53$, co wskazuje na obiektywny osąd terminu reaktywowania samorządu przez jego działaczy.

Nie bez znaczenia jest również wielkość miejscowości, w której usytuowany jest zakład. Pracownicy zatrudnieni w ośrodkach powyżej 500 tys. mieszkańców częściej głoszą pogląd o zbyt późnym reaktywowaniu samorządu. Przy czym zachodząca tu zależność również kształtuje się w kategoriach generalnego trendu. $\Gamma = 0,34$.

Także opinie pracowników umysłowych są zróżnicowane jedynie na poziomie ogólnych tendencji. Czynnikiem modyfikującym poglądy są, podobnie jak wśród robotników, zmienne organizacyjne. Przynależność do PZPR $\Gamma = 0,20$ i uczestnictwo w działalności samorządu $\Gamma = 0,36$.

Wśród respondentów głoszących tezę o zbyt późnym reaktywowaniu samorządu za podstawowe przyczyny tego stanu uznano brak zainteresowania załogi dla działalności samorządu (robotnicy - 15%, pracownicy umysłowi - 14%) oraz sytuację społeczno-polityczną kraju (odpowiednio - 8% i 17%). 12% spośród pracowników umysłowych podało jako przyczynę negatywne stanowisko dyrekcji przedsiębiorstwa.

Znamienne, iż w omawianej grupie tylko 1% robotników twierdzi, iż nie należało w ogóle zawieszać działalności samorządu.

Przedstawione wyniki świadczą o realistycznym podejściu tej grupy badanych, która w ogóle ustosunkowała się do terminu reaktywowania samorządu. Uwzględniają oni różnego typu uwarunkowania wewnątrzzakładowe, a także kontekst ogólnospołeczny. Bardziej istotny niż dociekanie przyczyn podjęcia decyzji o wznowieniu działalności w określonym terminie wydaje się dla nich sam fakt reaktywowania samorządu.

IV. Samorząd w przedsiębiorstwie

Zgodnie z obowiązującym stanem prawnym samorząd załogi stanowi podstawowy instrument uczestnictwa pracowników w zarządzaniu przedsiębiorstwem. Wyłania to dwie podstawowe grupy problemów. Związanych, po pierwsze, z udziałem samorządu w działaniach zewnętrznych na rzecz przedsiębiorstwa i po drugie, ze współudziałem w rozwiązywaniu problemów wewnętrznych.

Wśród pierwszych szczególnie istotne jest powoływanie dyrektora oraz negocjowanie wkładów zbiorowych pracy. Zdaniem 84,8% robotników oraz 64,7% pracowników umysłowych, dyrektor winien być powoływany przez samorząd, niezależnie od obowiązującego stanu prawnego. Należy jednak zwrócić uwagę na fakt, iż 35,3% pracowników umysłowych wskazuje na organ założycielski, jako właściwy dla powoływania dyrektora w "ich" przedsiębiorstwach /robotników tylko 15,2%/.

Rozkład opinii ze względu na kategorię zawodową ilustruje tabela 18.

Tabela 18

Organ właściwy do powoływania dyrektora	Kategoria zawodowa	
	robotnicy	pracownicy umysłowi
Samorząd	84,8	64,7
Organ założycielski	15,2	35,3

Różnica poglądów na temat właściwości organu powołującego dyrektora jest istotna na poziomie powyżej 0,0005. Wartość testu $\chi^2 = 76,697$ przy $df = 1$. Nie oznacza ona jednak istotnej zależności między kategorią zawodową i właściwością któregośkolwiek z wymienionych organów w sprawie powoływania dyrektora. Miara siły związku obydwu zmiennych wynosi 0,284, co oznacza iż różnicowanie zachodzi przede wszystkim na poziomie deklaracji. Nie wynika stąd natomiast, iż deklaracje te płyną z ugruntowanych przekonań czy poglądów. Czynnikiem interweniującym jest tu wyższy poziom świadomości prawnej pracowników umysłowych.

Niezależnie od różnic międzygrupowych mamy do czynienia z niejednorodnym charakterem opinii wewnątrz obu badanych zbiorowości. Wśród robotników czynnikami istotnie różniącymi opinie są wiek, wykształcenie, zawód, staż pracy. Cezurą dla zmiennej "wiek" jest 30 lat. Poniżej tej granicy robotnicy częściej wskazują na samorząd jako właściwy do powoływania dyrektora, powyżej natomiast - organ założycielski. Rozkład ten ilustruje tabela 19.

Tabela 19

Organ właściwy do powoływania dyrektora	W i e k			
	do 30		pow. 30	
	l.	%	l.	%
Samorząd	383	88,7	864	83,2
Organ założycielski	49	11,3	175	16,8
Ogółem	432	100,0	1 039	100,0

I analogicznie - pracownicy legitymujący się wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym, jak również robotnicy ze stażem pracy do 25 lat częściej optują za samorządem niż organem założycielskim. Rozkłady opinii ze względu na omawiane zmienne ilustrują tabele 20 i 21.

Tabela 20

Organ właściwy do powoływania dyrektora	Wykształcenie			
	podstawowe ZSZ		niepełne średnie	średnie
	l.	%	l.	%
Samorząd	945	87,3	310	78,5
Organ założycielski	138	12,7	85	21,5
Ogółem	1 083	100,0	395	100,0

Tabela 21

Organ właściwy do powoływania dyrektora	S t a ż p r a c y			
	25 lat		pow. 25 lat	
	l.	%	l.	%
Samorząd	1 015	86,3	231	79,1
Organ założycielski	162	13,7	61	20,9
Ogółem	1 177	100,0	292	100,0

Istotność różnic badania testem χ^2 oraz siła związku omawianych zmiennych pokazuje tabela 22.

Tabela 22

Zmienna	Różnica / χ^2 /	Siła związku MSZ
Wiek	7,326 *	0,099
Wykształcenie	16,769	0,150
Staż pracy	9,638	0,114

* $df = 1$

Mimo istotnych różnic omawiane zmienne są praktycznie addytywne. Wynika stąd, iż różnice zachodzą na poziomie deklaracji.

Różnicowanie opinii na temat powoływania dyrektora zachodzi również na poziomie międzygrupowym. Wśród robotników i pracowników umysłowych traktowanych łącznie różny jest rozkład ze względu na zajmowane stanowisko, przynależność do partii i związków zawodowych. Różnice te ilustrują tabele 23 i 24.

Tabela 23

Organ właściwy do powoływania dyrektora	Stanowisko			
	robotnicy		dozór	
	l.	%	l.	%
Samorząd	1 149	86,4	110	70,5
Organ założycielski	181	13,6	(64)	29,5
Ogółem	1 330	100,0	156	100,0

Tabela 24

Organ właściwy do powoływania dyrektora	Stanowisko			
	kadra kierownicza		pracownicy wykonawczy	
	l.	%	l.	%
Samorząd	80	52,9	144	82,3
Organ założycielski	71	47,1	51	17,7
Ogółem	151	100,0	195	100,0

Wartość testu χ^2 wynosi dla robotników 26,647 /df = 1/ i 16,686 dla pracowników umysłowych /df = 1/, miara siły związku natomiast odpowiednio 0,188 i 0,303. O ile więc w grupie robotników rozkład opinii nadal utrzymuje się na poziomie deklaracyjnym, to wśród pracowników umysłowych zarysowuje się wyraźna zależność między stanowiskiem a głoszonymi poglądami.

Z przynależnością do partii i związków zawodowych jest wyraźnie związana orientacja na rzecz powoływania dyrektora przez organ założycielski, podczas gdy nie należący wskazują na właściwość samorządu. Współczynniki Gamma wynoszą odpowiednio 0,483 i 0,543. Zależności te ilustrują tabele 25 i 26.

Tabela 25

Organ właściwy do powoływania dyrektora	Przynależność do PZPR					
	działacze		członkowie		bezpартyjni	
	l.	%	l.	%	l.	%
Samorząd	63	57,3	230	70,1	1 153	85,8
Organ założycielski	47	42,7	98	29,9	191	14,2
Ogółem	110	100,0	328	100,0	1 344	100,0

Tabela 26

Organ właściwy do powoływania dyrektora	Przynależność do związków zawodowych					
	działacze		członkowie		nie należący	
	l.	%	l.	%	l.	%
Samorząd	24	66,7	319	66,2	1 430	81,2%
Organ założycielski	12	33,3	163	33,8	331	18,8%
Ogółem	36	100,0	482	100,0	1 761	100,0%

Podmiotowa rola samorządu podkreślana jest również w sprawie reprezentacji przedsiębiorstwa przy negocjowaniu lub renegotjacji układów zbiorowych. 56,6% robotników i 44,1% pracowników umysłowych wskazuje na samorząd, przy czym 21% spośród pracowników umysłowych akcentuje właściwości dyrektora w tym względzie /robotnicy 8,3%/.

Znamienny jest fakt, że wśród robotników 27,4%, zaś wśród pracowników umysłowych 31% przypisuje rolę negocjatora związkom zawodowym.

Zachodzące zróżnicowanie opinii jest, przy zachowaniu generalnej tendencji w obu grupach /samorząd, związki zawodowe, dyrektor/, wyraźnie związane z usytuowaniem w strukturze przedsiębiorstwa.

Tabela 27

Organ właściwy do negocjowania układów zbiorowych	Kategoria zawodowa			
	robotnicy		pracownicy umysłowi	
	l.	%	l.	%
Dyrektor	147	9,0	91	22,5
Samorząd	999	61,3	184	45,5
Związki zawodowe	483	29,7	129	32,0
Ogółem	1 629	100,0	404	100,0

Uwaga: Rozkład zaprezentowany w tabeli różni się od danych zawartych przy omawianiu problemu na poziomie ogólnym, z racji eliminacji kategorii "trudno mi powiedzieć".

χ^2 dla tych zmiennych wynosi 65,641 przy $df = 2$, co oznacza silne zróżnicowanie. Zachodzi też pewien związek między charakterem pracy a częstotliwością wyboru tego, kto ma negocjować układ zbiorowy. Miara siły związku wynosi 0,250.

Dane zawarte w tabeli 27 potwierdzają sformułowany wniosek o wyższym poziomie radykalizmu opinii robotniczych w porównaniu z pracownikami umysłowymi.

Robotnicy w sposób bardziej jednoznaczny lansują zarówno na poziomie interesów, uprawnień, jak i roli w rozwiązywaniu problemów przedsiębiorstwa tzw. samorządowy wariant przeobrażeń systemu społeczno-ekonomicznego.

Tendencje te występują również, choć znacznie słabiej wśród pracowników umysłowych. Wynika to prawdopodobnie z dużo większej racjonalizacji opinii tej grupy na gruncie znajomości rozwiązań prawnych.

Tendencja do eksponowania podmiotowej roli samorządu utrzymuje się również wewnątrz grup. Występują różnice w natężeniu opinii, ale nie w stopniu, który zakłóciłby opisaną hierarchię.

Działalność organów samorządu wewnątrz przedsiębiorstw rozpatrywana była ze względu na: postulowany obszar działania, relacje między dyrektorami i organami samorządu, zakres uprawnień decyzyjnych oraz ogólną ocenę działalności.

Postulowany przez robotników obszar działania dotyczy następujących spraw: poprawy warunków pracy i stanu bhp /28%/ , rozwiązywania spraw socjalnych załogi /19%/ oraz działania na rzecz wzrostu płac /18%/.

Charakterystyczne, że problem należący do kompetencji stanowiących samorządu, to znaczy określenie kierunków działalności przedsiębiorstwa postuluje jedynie 4% robotników.

Wśród spraw najważniejszych robotnicy wymienili te same, za pomocą których wyznaczali pole funkcjonowania samorządu, tyle że w dokładnie odwróconej hierarchii: na pierwszym miejscu - płace /31%/ , następnie warunki pracy /24%/ i sprawy socjalne /19%/.

Podobnie, wygląda to w opiniach pracowników umysłowych, inaczej jednakże rozłożone są akcenty. Na poprawę warunków pracy i stanu bhp wskazuje 25% badanych w tej grupie, rozwiązywanie spraw socjalnych 17%, działanie na rzecz wzrostu płac 10%. Ponadto pracownicy umysłowi dostrzegają rolę samorządu w określeniu kierunków działalności przedsiębiorstwa /16%/ oraz działaniach na rzecz wzrostu wydajności pracy.

Za sprawę najważniejszą w obszarze działania samorządu uznali oni działanie na rzecz wzrostu wydajności pracy /20%/ , wzrostu płac /17,9%/ , określania kierunków działania przedsiębiorstwa /17,7%/ oraz rozwiązywania spraw socjalnych załogi.

Między opiniami reprezentowanymi przez obie badane grupy nie wystąpiły istotne różnice statystyczne.

Problem pojawia się, gdy odnieść powyższe wyniki do postulowanych uprawnień samorządu. Oczekiwania co do jego podmiotowości nie znajdują odniesienia do terenu przedsiębiorstwa. Z tego punktu widzenia samorząd postrzegany jest raczej w perspektywie dawnych KSR-ów, działających pod auspicjami związków zawodowych. Stąd prawdopodobnie silny akcent socjalny i płacowy.

Relacje między samorządem i dyrektorem rozpatrywane były w aspekcie:

- długofalowej strategii przedsiębiorstwa definiowanej przez: podejmowanie decyzji o przystąpieniu do zrzeszenia, likwidacji przedsiębiorstwa oraz zmiany asortymentu produkcji;

- kształtowanie polityki ekonomicznej w wymiarze: uchwalania statutu przedsiębiorstwa, ustalania planu produkcji, systemu płac oraz dokonywania rocznej oceny działalności przedsiębiorstwa;

- gospodarki finansowej w wymiarze: podziału zysku, ustalenia norm pracy, kształtowanie zasad podziału premii i nagród, ustalenia funduszu na działalność socjalną;

- prowadzenie polityki kadrowej i rozwiązywanie konfliktów między ludźmi w kontekście: uchwalania regulaminu pracy przedsiębiorstwa, awansowania pracowników, obsady stanowisk kierowniczych, przyjmowania i zwalniania pracowników oraz rozwiązywania konfliktów pracowniczych.

Respondentom zadano pytanie, kto - samorząd, dyrektor czy związki zawodowe, winien mieć w wymienionych sprawach głos:

- decydujący - tzn. taki, który umożliwia rozstrzygnięcie spraw według własnego zdania, niezależnie od tego, co na dany temat sądzą pozostałe organy lub instytucje;

- współdecydujący - czyli taki, który zakłada uwzględnienie w procesie decyzyjnym stanowiska współpartnerów;

- konsultacyjny - czyli taki, który zakłada wyrażenie własnego stanowiska, ale nie przesądza o uwzględnieniu go w procesie podejmowania decyzji.

Pytanie dopuszczało również wariant wykluczający jakikolwiek wpływ samorządu lub dyrektora na rozwiązywanie powyższych spraw.

Oczekiwania badanych co do podmiotowości samorządu, jak również jednoznaczne jego określenie w kategoriach interesów grupowo-instytucjonalnych, pozwalało spodziewać się postulatu dominującej roli jego organów w relacjach z dyrektorem. Wyniki nie potwierdziły takiego założenia. Ponieważ opinie badanych rozkładają się nieco inaczej wśród robotników i inaczej wśród pracowników umysłowych, obydwie grupy zostaną omówione oddzielnie.

W opinii robotników nie występuje kategoria "czystego typu" hegemonii samorządu w przedsiębiorstwie na poziomie podstawowym, czyli na poziomie działań wchodzących w skład opisanych wcześniej syndromów. Generalnie przyznają oni jednakową rolę dyrektorowi

i organom samorządu w rozwiązywaniu spraw przedsiębiorstwa. Nieco inaczej problem ten przedstawia się na poziomie syndromów, mimo że ogólna tendencja zostaje zachowana. Rozkład odpowiedzi ilustrują tabele 28 i 29.

Tabela 28

Problematyka	Głos samorządu					
		decydujący	współdecydujący	konsultacyjny	brak wpływu	brak jednoznacznej opinii
Reprezentacja na zewnątrz	l.	134	406	33	86	1 204
	%	7,5	22,7	1,8	0,4	67,5
Polityka ekonomiczna	l.	102	360	28	2	1 293
	%	5,7	20,2	1,6	0,1	72,4
Gospodarka finansowa	l.	166	299	21	3	1 296
	%	9,3	16,8	1,2	0,2	72,6
Sprawy ludzkie	l.	63	209	16	4	1 493
	%	3,5	11,7	0,9	0,2	83,6

Tabela 29

Problematyka	Głos dyrektora					
		decydujący	współdecydujący	konsultacyjny	brak wpływu	brak jednoznacznej opinii
Reprezentacja na zewnątrz	l.	90	337	22	11	1 325
	%	5,0	18,9	1,2	0,6	74,2
Polityka ekonomiczna	l.	80	355	18	1	1 331
	%	4,5	19,9	1,0	0,1	74,6
Gospodarka finansowa	l.	25	229	55	8	1 468
	%	1,4	12,8	3,1	0,4	82,2
Sprawy ludzkie	l.	40	120	20	4	1 601
	%	2,2	6,7	1,1	0,2	89,8

Jak wynika z tabel, większość badanych robotników nie posiada jednoznacznej opinii o podziale kompetencji i wzajemnych odniesieniach samorządu i dyrektora w sprawach związanych z zarządzaniem i kierowaniem przedsiębiorstwem. Wśród nielicznych opinii znaczących postulowana jest na ogół równowaga uprawnień decyzyjnych we wszystkich omawianych obszarach działania.

Jednoznaczne poglądy na temat podziału kompetencji reprezentuje niewielka liczba robotników - niespełna 4%. Rozkład tych odpowiedzi pokazuje tabela 30.

Tabela 30.

Obszar działania	Relacje dyrektor-samorząd				
		decydujący głos samorządu i współdecydujący dyrektora	decydujący głos samorz. i konsult. głos dyrekt. lub brak wpływu	decydujący głos dyrektora	
				samorząd współdecydujący	samorząd konsultacyjny lub brak wpływu
Reprezentacje na zewnątrz	l.	27	15	11	11
	%	1,5	0,8	0,6	0,6
Praktyka ekonomiczna	l.	27	19	10	8
	%	1,5	1,1	0,6	0,4
Gospodarka finansowa	l.	34	4	6	21
	%	1,9	0,2	0,3	1,2
Sprawy ludzkie	l.	7	5	7	9
	%	0,4	0,3	0,4	0,5

Pozostałe wyrażone w ankiecie opinie należy uznać za czysto deklaracyjną prezentację popularnych haseł.

Potwierdzeniem dla tej tezy jest opinia robotników o roli samorządu w rozwiązywaniu takich spraw, jak: decyzje o przystąpieniu do zrzeszenia, uchwalenie planu pracy przedsiębiorstwa, podziału zysku i ustalenie zasad jego wykorzystywania, roczna ocena działalności przedsiębiorstwa, ustalenie regulaminu pracy, czyli jego kompetencji stanowiących. Głos decydujący w tych sprawach przyznało organom samorządu jedynie 3,4% badanych, współdecydujący - 11,7%, 9,2% przypisało wpływ na te sprawy dyrekto-

rowi. Nie wyraziło opinii na ten temat aż 84% badanych. Jeśli odnieść te wyniki do oczekiwań związanych z realizacją idei samorządności pracowniczej, okazuje się, iż idea ta jest przyjmowana przez robotników, przynajmniej obecnie, bardziej w postaci haseł niż spójnego systemu instytucjonalnego.

Nieco inaczej manifestują się poglądy pracowników umysłowych. Na poziomie syndromów, pracownicy umysłowi częściej przyznają samorządowi głos decydujący w sprawach reprezentacji interesu przedsiębiorstwa na zewnątrz, kształtowania jego polityki ekonomicznej oraz gospodarki finansowej. Pozostawiają zaś dyrektorowi decyzje kadrowe. Ilustrują to tabele 30 i 32.

Tabela 32

Obszar działania	Głos samorządu					
		decydujący	współdecydujący	konsultacyjny	brak wpływu	brak opinii
Reprezentacja przedsiębiorstwa	l.	82	46	4	-	277
	%	20,0	11,2	1,0	-	67,7
Polityka ekonomiczna	l.	72	50	2	-	287
	%	17,5	12,2	0,5	-	69,8
Gospodarka finansowa	l.	51	37	5	-	313
	%	12,6	9,1	1,2	-	77,1
Sprawy ludzkie	l.	12	29	3	-	363
	%	2,9	7,1	0,7	-	89,2

Uwaga: Dane w tabelach 30 i 31 nie sumują się do 426 z racji wyeliminowania kategorii "brak danych" i "trudno powiedzieć".

Tabela 32

Obszar działania	Głos dyrektora					
	decydujący		współdecydujący	konsultacyjny	bez wpływu	brak opinii
Reprezentacja przedsiębiorstwa	l.	37	67	4	1	298
	%	9,1	16,5	1,0	0,2	73,2
Polityka ekonomiczna	l.	42	52	1	-	313
	%	10,3	12,7	0,2	-	76,7
Gospodarka finansowa	l.	30	60	5	1	310
	%	7,4	14,8	1,2	0,2	76,4
Sprawy ludzkie	l.	45	13	3	-	346
	%	11,1	3,2	0,7	-	85,0

W toku dalszej analizy, przy zejściu na poziom bardziej szczegółowy, okazało się jednak, że pracownicy umysłowi postrzegający jednoznaczny podział kompetencji stanowią w swojej grupie zdecydowaną mniejszość. Rozkład odpowiedzi znaczących ze względu na podział kompetencji ilustruje tabela 33.

Tabela 33

Obszar działania	Relacje samorząd-dyrektor					
	decydujący głos samorządu		decydujący głos dyrektora		brak opinii	
	współdecydujący	konsultacyjny lub bez wpływu	współdecydujący	konsultacyjny		
Reprezentacja przedsiębiorstwa	l.	26	6	3	4	366
	%	6,4	1,5	0,7	1,0	90,4
Polityka ekonomiczna	l.	14	7	2	1	382
	%	3,4	1,7	0,5	0,2	94,1
Gospodarka finansowa	l.	13	4	2	2	384
	%	3,2	1,0	0,5	0,5	94,8
Sprawy ludzkie	l.	2	2	1	2	399
	%	0,5	0,5	0,2	0,5	98,3

Brak jakichkolwiek istotnych zależności opinii od zmiennych społeczno-demograficznych, organizacyjnych i ekologicznych,

W rozwiązywaniu problemów należących do uprawnień stanowiących samorządu głos decydujący przypisuje mu 13,2% badanych pracowników umysłowych. Wskazuje to na nieco wyższy niż u robotników poziom świadomości prawnej w tej grupie.

Co do ogólnej oceny działalności samorządu: 54% robotników i 45% pracowników umysłowych uchyla się od jej dokonania, 7% robotników /i odpowiednio 10% pracowników/ uważa ją za prawidłową, 8% /i 6%/ ocenia negatywnie.

Wśród ocen krytycznych wyrażanych przez robotników dominuje pogląd, że działalność samorządu jest niewidoczna /24% ocen negatywnych/. Pracownicy umysłowi podkreślają, że samorząd znajduje się w początkowym etapie działalności /12% ocen negatywnych/.

Tak negatywna w sumie ocena może odzwierciedlać wprost rzeczywisty stan rzeczy, tzn. niewielką operatywność samorządów, ale może także wynikać z rozdzwienku między przyjętymi przez samorząd kierunkami działania a oczekiwaniami, jakie z nim wwiązano. Drugie przypuszczenie odnosi się przede wszystkim do grupy robotników.

Oceny pozytywne poparte są konkretnymi osiągnięciami samorządu /18% ocen pozytywnych robotników, 26% - pracowników umysłowych/ oraz twierdzeniem, w myśl którego sam fakt istnienia samorządu sprzyja poprawie sytuacji w zakładzie /odpowiednio 9% robotników i 24%/.

W odniesieniu do tej grupy robotników, którzy w ogóle ocenili działalność samorządu /15%/ można mówić o wpływie na sposób oceniania zmiennych organizacyjnych: stanowiska, przynależności do partii i związków zawodowych oraz działalności w organach samorządu. Rozkład ocen ze względu na stanowisko ilustruje tabela 34.

Tabela 34

Ocena działalności samorządu	Kategorie zawodowe			
	robotnicy		dozór	
	l.	%	l.	%
Pozytywna	87	39,4	29	67,4
Negatywna	134	60,6	14	32,6
Ogółem	221	100,0	43	100,0

Brygadziści i mistrzowie są bardziej skłonni do pozytywnego oceniania działalności samorządu niż robotnicy. Różnica poglądów jest istotna na poziomie powyżej 0,001, $\text{Chi}^2 = 11,267$ przy $\text{df} = 1$, zaś miara siły związku wynosi 0,283, co oznacza niezbyt silne, jednak wyraźne warunkowanie opinii przez stanowisko. Rozkład opinii ze względu na przynależność do partii i związków zawodowych pokazują tabele 35 i 36.

Tabela 35

Ocena działalności samorządu	Przynależność do partii			
	członkowie i działacze		bezpartyjni	
	l.	%	l.	%
Pozytywna	33	57,9	79	39,5
Negatywna	24	42,1	121	60,5
Ogółem	57	100,0	200	100,0

Tabela 36

Ocena działalności samorządu	Przynależność do zw. zawodowych			
	członkowie i działacze		niezrzeszeni	
	l.	%	l.	%
Pozytywna	45	68,2	66	34,9
Negatywna	21	31,8	123	65,1
Ogółem	66	100,0	189	100,0

Członkowie partii i związków zawodowych częściej niż bezpartyjni i niezrzeszeni w związkach zawodowych oceniają pozytywnie działalność samorządu na terenie przedsiębiorstwa. Istotność różnic dla par zmiennych "ocena działalności samorządu" - "przynależność do partii"; "ocena działalności samorządu" - "przynależność do związków zawodowych" zachodzi odpowiednio na poziomie 0,02 i 0,0005.

Test χ^2 przy $df = 1$ wynosi odpowiednio: 5,862 i 21,261, zaś miara siły związku 0,211 i 0,392.

Zależność między tendencją do ocen pozytywnych a przynależnością do organizacji społeczno-politycznych mierzona była również na kontinuum: /działacz, członek, nienależący/ współczynnikiem Gamma. Dla zmiennej "przynależność do PZPR" wartość Gamma wynosi 0,354. Dla zmiennej "przynależność do związków zawodowych" $\gamma = 0,604$. Współczynniki te wskazują na wyraźne warunkowanie oceny działalności samorządu przez zmienne organizacyjne, zwłaszcza - "przynależność do związków zawodowych". Wskazuje to na postrzeganie instytucji przedstawicielskiej załogi w kategoriach partnerskich i zarazem pragmatyczno-instytucjonalnych.

W grupie pracowników umysłowych oceny zależą od poziomu wykształcenia oraz przynależności do partii. Członkowie partii zatrudnieni na stanowiskach nierobotniczych podobnie jak partyjni robotnicy, częściej niż bezpartyjni oceniają pozytywnie. Różnica ocen członków partii i ocen bezpartyjnych jest istotna na poziomie 0,01. χ^2 przy $df = 1$ wynosi 6,551, zaś miara siły związku cech 0,434.

Przejście ze skali dychotomicznej na zmienną porządkową "działacze partyjni", "członkowie partii", "bezpartyjni" umożliwia badanie zależności współczynnikiem Gamma. Wynosił on 0,582, co oznacza wyraźną zależność pozytywną między skłonnością do ocen pozytywnych, a stopniem uczestnictwa w organizacjach społeczno-politycznych. Rozkład opinii ze względu na przynależność do partii ilustruje tabela 37.

Tabela 37

Ocena działalności samorządu */	Przynależność do PZPR			
	członkowie i działacze		bezpartyjni	
	l.	%	l.	%
Pozytywna	23	74,2	14	43,7
Negatywna	8	25,8	18	56,3
Ogółem	32	100,0	32	100,0

W przypadku zmiennej "poziom wykształcenia" różnicowanie opinii zachodzi pomiędzy wykształceniem zasadniczym zawodowym i średnim. Pracownicy legitymujący się wykształceniem średnim i wyższym są bardziej krytyczni w ocenie samorządu. Różnica jest istotna na poziomie 0,05 χ^2 przy $df = 1$ wynosi 4,029 zaś miara siły związku 0,332. Współczynnik Gamma dla zmiennej porządkowej, "poziom wykształcenia" 0,338.

Współczynniki zależności mówią o pewnej, lecz słabszej niż w przypadku zmiennej organizacyjnej, zależności pomiędzy poziomem wykształcenia i oceną działalności samorządu. Tabela 38 ilustruje rozkład ocen ze względu na poziom wykształcenia.

Tabela 38

Ocena działalności samorządu	Poziom wykształcenia			
	podstawowe, zasad. zawodowe		średnie, wyższe	
	l.	%	l.	%
Pozytywna	28	71,8	15	50,0
Negatywna	11	28,2	15	50,0
Ogółem	39	100,0	30	100,0